

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Pedagogická fakulta

Arteterapie pro mentálně postižené

Bakalářská práce

Autor: Jan Krýzl

Vedoucí práce: PaedDr. Milan Kyzour

2010

Prohlášení

Prohlašuji, že bakalářskou práci na téma *Arteterapie pro mentálně postižené* jsem vypracoval samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu použité literatury.

Prohlašuji, že v souladu s §47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě/v úpravě vzniklé vypuštěním vyznačených částí archivovaných Zdravotně sociální fakultou elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

V Českých Budějovicích 23. 4. 2010

Poděkování

Děkuji PaedDr. Milanu Kyzourovi za vedení, tvůrčí podněty a odborné konzultace. Děkuji Mgr. Daně Pokorné za umožnění arteterapie v ústavu sociální péče, jejím zaměstnancům a v neposlední řadě lidem s postižením za vstřícnou spolupráci.

Obsah

Úvod	5
1 Část teoretická – mentální retardace a arteterapie	6
1.1 Mentální retardace	7
1.1.1 Charakteristika	11
1.2 Arteterapie (léčba uměním)	17
1.3 Pojetí teorie rožnovské arteterapie (léčba umění, léčba obrazu)	19
1.4 Arteterapie mentálně postižených	24
2 Část praktická – arteterapie v terénu mentální retardace	31
2.1 Cíle práce a hypotézy	32
2.1.1 Kasuistiky	33
2.1.1.1 Získané poznatky	56
Závěr	58
Summary	59
Literatura	60

Úvod

V této práci jsem zvolil metodicky řízený výtvarný proces, aplikovaný pro osoby s mentálním postižením.

Nejprve, v teoretické části textu, je brán zřetel na odborné vymezení pojmu mentální retardace, na její klasifikaci, etiologii a zejména charakteristiku těchto lidí. Následně navazuje arteterapie, arteterapie v rámci rožnovského přístupu (teorie) a možnosti užití arteterapie v dané problematice.

V části praktické pojednávám o své práci pomocí metodicky řízeného výtvarného procesu s mentálně postiženými klienty v ústavu sociální péče. Z uváděných jednotlivých kasuistik vyhodnocuji získané zkušenosti. Z nabytých poznatků poté zaznamenávám posun a limity práce s těmito lidmi.

1 Část teoretická - mentální retardace a arteterapie

1.1 Mentální retardace

„Dobré se dá vidět jen srdcem, to podstatné je pro oči neviditelné.“

(A. de Saint Exupéry)

Rokem 1552 př. n. l. je datována první zmínka o mentálním postižení nalezená v egyptském thébském papyru. V průběhu historie byl postoj k mentálně postiženým lidem různorodý – byli oblíbeni jako dvorní šašci nebo zavržováni, byli chráněni i usmrcováni. Lidé s lehčím stupněm mentálního postižení obvykle bývali bráni ještě za normální *„mentální postižení není svou povahou absolutní, nýbrž relativní vůči očekávání hodnot a výkonu u skupiny, resp. společnosti, ke které člověk přísluší“*¹.

Mentální retardace je *„stav charakterizovaný snížením intelektuálních schopností“*². Defekt organického původu bývá diagnostikován u stále více případů, avšak u většiny nikoli. Oproti demenci se jedná o postižení vrozené, endogenní. Je trvalé. *„Za mentálně retardované (postižené) se považují takoví jedinci (děti, mládež, dospělí), u nichž dochází k zaostávání vývoje rozumových schopností, k odlišnému vývoji některých psychických vlastností a poruchám v adaptačním chování.“*³. S poruchou intelektu se nedostatečně rozvíjí nejen adaptační schopnosti, ale i proces integrace. Vlivem terapeutického a pedagogického působení, vzhledem k příčině a závažnosti postižení, lze dosáhnout určitého zlepšení stavu. Četnost v populaci se, bez ohledu na pohlaví, pohybuje v rozmezí kolem 3%. Z toho v 70% je převaha mentální retardace lehčího stupně.

Klasifikace mentální retardace je v současnosti užívána 10. verze klasifikace nemocí, zpracovávaná Světovou zdravotnickou organizací v Ženevě z roku 1992. Je rozdělena do šesti základních kategorií. U *lehké mentální retardace*, s hodnotou IQ⁴

¹Vágnerová, 2004, s. 289

²Hartl, Hartlová, 2004, s. 507

³Švarcová, 2006, s. 28

⁴Nejčastější vyjádření úrovně inteligence je inteligenční kvocient (IQ) zavedený W. Sternem. Vyjadřuje vztah mezi dosaženým výkonem v úlohách odpovídajících určitému vývojovému stupni – mentálního věku a mezi věkem chronologickým. Význam stanovení inteligenčního kvocientu spočívá v podávání informace o celkové rozumové úrovni osobnosti, avšak informace o kvalitativních zvláštностech inteligence individuálního jedince neposkytuje.

50 až 69, diagnosticky zahrnuje slabomyslnost, lehkou mentální abnormalitu a lehkou oligofrenie (původně debilita). *Středně těžká mentální retardace* obsahuje diagnostiku středně těžké mentální abnormality a středně těžké oligofrenie (původně imbecilita). Hranice IQ je na škále 35 až 49. *Těžká mentální retardace*, jejíž hodnota IQ se pohybuje v rozmezí 20 až 34, obsahuje diagnózu těžké mentální abnormality a těžké oligofrenie. *Hluboká mentální retardace* v sobě zahrnuje hlubokou mentální abnormalitu a hlubokou oligofrenii (původně idiocie). Má obtížně měřitelné IQ, které je odhadováno pod 20. *Jiná mentální retardace* je klasifikována z důvodu přidružených senzorických či somatických poruch - zejména lidé nevidomí, těžce tělesně postižení, neslyšící, nemluvíci, s vážnou poruchou chování a s autismem, tedy jen v případech nesnadnosti až nemožnosti použití běžné diagnostiky. *Nespecifikovaná mentální retardace* je diagnostikována pouze tehdy, kdy mentální retardace je sice prokázána, ale případ nelze do stanovené kategorie klasifikovat. Obsahuje mentální retardaci NS, mentální abnormalitu NS a oligofrenii NS. Avšak „mírná mentální retardace“ již nespadá do 10. verze klasifikace, neboť ve většině případů se jedná o sociální zanedbanost, která není svou povahou trvalá. Zde odpovídající hodnota IQ je pod hranicí většiny, mezi 85 až 69. Za mentálně postižené se nepovažují.

Příčinou vzniku mentální retardace je **postižení CNS**. U *lehké mentální retardace* je stále více postižení organického původu, ale u spousty jedinců jsou příčiny ještě neznámy. Přidružují se různé chorobné stavy, vývojové poruchy, autismus, poruchy chování, epilepsie a tělesná postižení. U *mentální retardace středně těžké* je již většina postižena příčinou organickou, někteří mají dětský autismus a jiné pervazivní vývojové poruchy i onemocnění neurologická. Obvyklý je tělesný handicap, ale většinou jsou samostatně chodící. *Těžká mentální retardace* obsahuje podobnosti se středně těžkou, ale vzhledem k příčinám klinického obrazu a přidruženým stavům je však silnější. Vyskytuje se porucha motoriky a kombinace dalších vad zejména týkající se vývoje ústředního nervového systému. Také v *hluboké mentální retardaci* převážně jde o postižení organického původu - přidružují se těžké neurologické dysfunkce, jež mají za následek imobilitu. U nejtěžších nepohyblivých je častý atypický autismus. Dále se vyskytuje epilepsie, porucha sluchu a zraku.

Obecně podmíněnost etiologie je multifaktoriální - mohou být příčinou krom genetických faktorů i faktory exogenní, poškozující mozek v rané fázi vývoje. **Genetická podmíněnost** mentální retardace je základem poruch struktury nebo funkce

genetického aparátu. Má mnoho odchylek, většinou se jedná o syndrom, jehož symptomy tvoří i mentální retardaci. U *odlišného počtu struktur autozomů*, je častá trisomie 21. chromozomu spadající pod Downův syndrom. Ke strukturální poruše patří např. syndrom kočičího křiku, obsahující ztrátu části 5. chromozomu. Převážně mužská populace může být postižena syndromem lomivého X, vyznačující se *odlišným počtem nebo strukturou pohlavních chromozomů*. Prostřednictvím *genové poruchy* obvykle dochází k poškození inteligence v důsledcích choroby, zejména poškození mozku patologickými metabolity např. neléčenou fenyلكetonurií. Přestože je příčina vrozená, mnohé z genových poruch se rozvíjí postupně. U *polygenně podmíněného omezení intelektového vývoje* je omezený počet funkčních genů, které jsou nezbytné k rozvoji mentálních schopností. Takto postižení bývají obvykle i nejbližší příbuzní. **Teratogenní faktory** mají vliv vývoj jedince v prenatálním období. Mohou být příčinou ke vzniku nejen mentální retardace, ale často i jiných defektů. Tyto faktory působí prostřednictvím organismu matky, primárního prostředí plodu. K *fyzikálním faktorům* patří např. ionizující záření, porodní poškození způsobené mechanickým stlačením s následným krvácením do mozku nebo nedostatek kyslíku apod. Různé léky, alkohol i případné drogy spadají pod *faktory chemické*. Poškození vlivem *faktorů biologických* bývá způsobeno virovým onemocněním např. zarděnkami. Následkem je komplexní narušení plodu. **Postnatální poškození mozku** vzniká v raném dětství, avšak jen do 1,5 – 2 let. V tomto období je někdy obtížné odlišit primární od později vzniklé stagnace vývoje či úbytku kompetencí. Za příčinou často stojí úraz či otrava s následným zánětlivým onemocněním mozku. *Sociální poškození vývoje rozumových schopností*, dříve jako pseudooligofrenie, je způsobené nedostatkem podnětů, nikoli však CNS - zpravidla nesouvisí s organickým poškozením. Vlivem dostatečně podnětného působení prostředí a výchovy dochází ke zlepšení stavu. Míra omezení je závislá nejen na sociálních faktorech, ale zejména i na rodičovských, genetických dispozicích.

K léčbě a péči mentálně postižených osob slouží **terapeutické metody**⁵, jež dokážou přijatelně podpořit jejich rozvoj, přestože je nelze vyléčit zcela. Doplnková *farmakoterapie* kognitivně-behaviorální, snižuje nežádoucí projevy a rozvíjí potřebné návyky. U lehce postižených je možno uplatnit terapii skupinovou k lepší společenské

⁵Vágnerová, 2004, s. 315

integraci. *Socioterapie* mentálně postiženým obecně pomáhá k začleňování do společnosti. Důležitá je *práce s rodinou*, jež potřebuje psychicky podpořit, aby se snáze se svou situací vyrovnala. Obvyklá je nejen psychoterapie rodinná, ale i svépomocné skupiny rodičů mentálně postižených dětí. Podporu dosažitelného rozvoje poskytuje *speciálně-pedagogická pomoc* již od raného věku. Jedná se o centra rané péče, denní stacionáře, centra speciálně-pedagogická, různé speciální školy a instituce např. ústavy sociální péče.

1.1.1 Charakteristika

Z psychologického hlediska lidé s mentální retardací tvoří stejnorodou skupinu „každý mentálně postižený je svébytný subjekt s charakteristickými rysy, přesto se však u značné části z nich projevují (ve větší či menší míře) určité společné znaky, jejichž individuální modifikace závisí na druhu mentální retardace, na její hloubce, rozsahu, na tom, zda jsou rovnoměrně postiženy některé psychické funkce a duševní vývoj je nerovnoměrný“⁶. Obecně platná je nízká kognitivní schopnost. Jsou pasivnější a preferují podnětový stereotyp. Slovní zásoba je omezená. Orientace v prostředí je pro ně náročnější, neboť vnější svět se jim jeví méně srozumitelný a tím až ohrožující. Aby ho lépe zvládli, jsou více závislí na druhých a preferují prostředí jim známé. Hůře rozlišují více důležité znaky objektů a situací od těch méně důležitých. V závislosti na míře postižení CNS se vyskytují specifické poruchy, jež osobnost jedince ovlivňují.

Myšlení mentálně postižených je vázáno na realitu, na její konkrétní, náhodnou či aktuální variantu. V nejlepším případě myšlení dosáhne úrovně konkrétních logických operací. Je důležité, jak se jim situace jeví, neboť o její podstatě nejsou schopni uvažovat, nedokážou se odpoutat od zkreslující subjektivity. Neschopnost náhledu se projevuje sníženou kritičností a vyšší sugestibilitou. Způsob myšlení závisí na závažnosti postižení, jež se v krajním případě ani nerozvine. Uvažování je podmíněno dlouhodobým učením. Je i v dospělosti značně infantilní, avšak disponuje zkušenostmi, které děti ještě nemají. Obranným mechanismem bývá značná stereotypnost a rigidita myšlení, ulpívání na určitému způsobu řešení, chránící je před nepříjemnými obavami ze subjektivně nesrozumitelných, nových a neznámých podnětů. Rozdíly mezi různými situacemi nechápou. Nejsou schopni transferu - co se mechanicky naučí, účelně v praxi nevyužijí. Rezignací či pasivním postojem očekávají řešení problémů od někoho jiného. Nadměrné nároky vyvolávají stres a dochází k nepříznivým reakcím. Případná agrese je projevem zoufalství k situacím, kterým nerozumějí a řešit nedovedou. Omezenou flexibilitu je třeba brát v potaz a respektovat.

Řeč bývá postižena formálně i obsahově. Méně přesná výslovnost je způsobena nižší motorickou koordinací mluvidel nebo i omezenou sluchovou diferenciací. Obtížně

⁶Švarcová, 2006, s. 41

porozumí běžnému verbálnímu sdělení, neboť mají nejen omezenou slovní zásobu, ale i potíže v pochopení celkového kontextu. Nejsou schopni chápat zejména složitější slovní obraty, žert, ironii, metaforu apod., proto jsou pro ně nejvhodnější stručné konkrétní informace, jednoduše formulované. Běžné konkrétní pojmy a základní slovní obraty zvládají lidé s postižením lehčím, ti s nejzávažnějším však nikoli. Velmi krátké věty jednoznačných konkrétních pojmů charakterizují jejich nápadnou jednoduchost vyjádření. I když v řeči volí stereotyp, jazykovou necitlivostí tvoří různé dramatismy. U závažněji postižených se projevuje echolálie a perservace, tj. opakování bez kontextu a porozumění. U nejzávažnějších případů lze jejich projevy odvodit dle chování např. změnou celkové aktivační úrovně, zvýšením neklidu či apatií. Tam nonverbální způsob komunikace nabývá na významu pro vyjádření základních pocitů záporných či kladných.

Schopnost **učení** je omezena z nedostatku porozumění, koncentrace, paměti i celkovým vlivem CNS. Učení je převážně mechanické, asociační. Naučené informace, dovednosti a návyky se fixují a jsou nadále užívány ve své rigidní formě. Případná změna návyku činí potíže. Jsou pohodlní a trvá jim dlouhou dobu, než se něco nebo něčemu naučí. Snížená efektivita učení působí až rezignačně. Aby nové učení bylo atraktivní, je třeba k nim přistupovat specifickým způsobem. Efektivní je motivace formou materiální odměny, pochvaly či potvrzení pozitivního vztahu. Učení je primárně motivováno nikoli kognitivně, nýbrž emočně – jako u dětí v raném věku. Samotná potřeba učení je snižena. Jsou závislí na zprostředkovatelích, motivujících je k učení. Potřebují informace jen nezbytné, aby se jimi nezahltily. Je třeba je učit systematicky a s nutným opakováním.

Charakteristika **chování** mentálně postižených je podmíněna stupněm postižení a jejich kompetencemi. Míra schopnosti porozumět určuje jejich posouzení vlastního neadekvátního jednání. Žádoucí chování je obtížněji dosahováno, a ani u lehčích typů není jistá stabilita. Je to dáno vzhledem k omezenosti subjektivního zpracování. Ze špatného hodnocení nových situací bývají dezorientovaní a reagují nepřiměřeně. V rámci možností je vhodné, aby se snažili chápat a respektovat společenské normy a uměli se podle nich chovat. Schopnost sebeovládání je malá. Spíše je velká pohotovost k afektům bez sebeovládání, zejména před zvýšenou zátěží aktivující jejich obranné reakce. Řídí se především emocionálními impulzy. Neschopnost vyjádřit aktuální pocity standardnějším a pro ostatní srozumitelným způsobem vede

k problematickému chování. Různé automutilace, tj. sebepoškozování např. bušení hlavou do zdi a křik, účelně vedou k získání pozornosti ze strany druhých a k okamžitému uspokojení. Jejich autostimulace je prováděna různými automatismy, např. kýváním, čímž směřují ke kompenzaci, tj. k uvolnění od stresu z nadměrných nároků, případně slouží jako stimulační náhrada v případech deprivace. Sklon k agresivnímu jednání bývá nejobvyklejší v adolescenci. Obecně postižení CNS vede občas k vyšší dráždivosti, někdy až útočnosti. Forma agrese může být použita bez volby ke komukoli. Problémem je omezené sebeovládání a neodhadnutí své fyzické síly. Příčinou bývá stres z nadměrných požadavků, případně zákazů, jež nechápe, a leckdy jim ani vyhovět nemůže. Též i k negativním reakcím druhých, např. k odmítání nebo ponižování, se z obranných důvodů staví agresivně. Vyskytuje se také kriminální chování - jde o bezvýznamné krádeže a impulsivní násilí s případným sexuálním kontextem. Často se jedná o mladší mentálně postižené muže, z nichž v 60% byly problémy již od dětství. Ostatně spíše než pachatelé jsou mentálně postižení oběťmi.

Emoční **prožívání**, jež je základním mechanismem autoregulace, je omezeno nedostatečným rozvojem racionálního hodnocení a problémy se sebeovládáním. Špatná kontrola ovládání emocí, vzhledem k charakteristickému upnutí se na přítomnost, vede k preferenci okamžitého uspokojení. Obvykle se vyskytuje zvýšená dráždivost a větší pohotovost k afektivním reakcím či špatné náladě. Přestože mají základní psychické potřeby jako ostatní, vlivem snížené kapacity rozumových dispozic jsou tyto potřeby různým způsobem modifikovány. Jejich neuspokojení vede k frustraci a následné produkci obranných mechanismů, avšak poměrně jednodušších dle osobnostních předpokladů, omezené míry schopností, etiologii apod. Potřebu stimulace zajišťuje přísun podnětů odpovídající dle kvality a kvantity jejich působení. Stimulaci preferují stereotypní, jednodušší a jednoznačnější. Nepřesytí se jednoznačnými podněty, protože srozumitelnost vede k vyhnutí se frustraci, jež by byla řešena formou agrese či úniku. Potřeba citové jistoty a bezpečí je zvýšená. Citový vztah k druhému a k prostředí je harmonizuje a naopak je ohrožuje jejich nižší adaptace a subjektivní neporozumění okolí. Potřeba emoční podpory je infantilní i nadále v dospělosti. Potřebu emancipace nemají. V pubertě tak chybí vzdory vůči autoritám. Dle stupně postižení a míře sebepojetí závisí potřeba seberealizace. Sami se seberealizovat nehodlají, a ani o ní sami neuvažují. Sebehodnocení formují dle názorů autorit. Nemají schopnost tvořit hypotézy. Uspokojení cítí z pozitivního

hodnocení okolí, jež určuje míru jejich seberealizace. Jejich potřeba životní perspektivy závisí na jejich schopnosti pochopit pojem o čase, dokázat rozlišit ponejvíce jimi preferovanou přítomnost, od minulosti a zejména budoucnosti, kterou si obvykle neplánují a při závažnějším postižení nechápou. V rámci možností je vhodné, aby mohli chápat základní příčiny, následky a trvalosti dějů.

Jedním z důležitých aspektů utvářející **osobnost** mentálně postižených je sebepojetí. Omezeně chápou své reálné kompetence, čímž dochází ke zkreslenému sebehodnocení, jež je subjektivní. Obvykle bývá nekritické, projevované emocionálně - přáním. Může dojít k situacím sociálně rušivým až ohrožujícím např. „Vše zvládnu.“ či „Budu řídit auto.“. Jsou závislí na názorech druhých a mají sklony vše jednoznačně přijímat bez kritiky. Následně vzniká lehká ovlivnitelnost. Na druhou stranu omezená schopnost pochopit, chrání před negací ze strany druhých. Hnací silou pro jejich rozvoj je motivace s očekáváním pozitivního hodnocení od okolí. Okolí určuje míru jejich sebehodnocení, avšak oproti běžné populaci je pro ně obtížnější zažít úspěch. Riziková se proto jeví integrace do základních škol. Vlastní zkušenost neúspěchů vzhledem k normám společnosti stačí k tomu, aby pochopili svou odlišnost. Z důvodu nepochopení podstaty je omezena flexibilita vůči nečekaným situacím, rigidita sebepojetí je bezpečná.

Lehká a středně těžká mentální retardace se, dle Švarcové, celkově vyznačuje zpomalenou chápavostí, jednoduchostí a konkrétností v úsudcích, sníženou schopností až neschopností komparace a vyvozování logických vztahů, sníženou mechanickou a logickou pamětí, těkavostí pozornosti, nedostatečnou slovní zásobou a nedostatečností při vyjadřování, poruchami vizuomotoriky a pohybové koordinace, impulzivností, hyperaktivitou nebo celkovou zpomaleností chování, citovou vzrušivostí, nedostatečnou rozvinutostí volných vlastností a sebereflexe, sugestibilitou a rigiditou chování, nedostatky v osobní identifikaci a ve vývoji „já“, opožděným psychosexuálním vývojem, nerovnováhou a aspirací výkonů, zvýšenou potřebou uspokojení a bezpečí, poruchami v interpersonálních skupinových vztazích a v komunikaci, sníženou přizpůsobivostí k sociálním požadavkům a některými dalšími charakteristickými znaky.

Těžká a hluboká mentální retardace je charakteristická značným omezením všech schopností. Neschopnost adekvátní komunikace a omezený projev vlastních pocitů vede k obtížné diagnostice, probíhající klasickým způsobem. Avšak jejich blízcí,

kterí s nimi jsou častěji v kontaktu, dokážou snáze a lépe vyčíst z jejich projevů a charakterizovat je.

Lehká mentální retardace je dobře diagnostikovatelná, neboť jejich úroveň komunikace je sice účelná, ale na podrobení se klinického interview plně dostačující. Charakteristické je opoždění řeči. V osobní péči a v praktických dovednostech dokážou být nezávislí, ale jde jim to pomalu. Mají problémy s teoretickou školní výukou, zejména se čtením, psaním a počty. Vhodnou výchovou a vzděláváním se usiluje pro rozvoj jejich dovedností a směřuje ke kompenzaci jejich nedostatků. Zaměstnání preferují manuální, praktické, málo kvalifikované či nekvalifikované. Kde je málo teorie, cítí se v pohodě. Emočně a sociálně jsou nevyspělí, hůře se adaptují na kulturní zvyky, normy a očekávání. V nezávislosti jsou nesamostatní, zejména při řešení problémů. Jsou neschopni plně obstát v rodinné funkci, v manželství a výchově dětí. Obtížně udržují stálé zaměstnání, finanční zabezpečení, úroveň bydlení i míru zdraví. Celkově mají problémy v oblasti chování, emocionální a společenské. Vzhledem k jejich zájmům a potřebám je podpora terapie více podobná jako u zdravých lidí, než u postižených středně a těžce.

Středně těžká mentální retardace se vyznačuje značným opožděným vývojem řeči a chápáním. Diagnóza bývá ztížená vzhledem k omezené komunikaci – je třeba je dobře znát, aby bylo možno je lépe diagnostikovat. Řeč se projevuje obdobně jako u postižení lehčího, a nebo je minimální až žádná jen s jejím porozuměním – kompenzací pak nastává neverbální komunikace. Také soběstačnost bývá značně opožděna. Výrazně omezené jsou jejich konečné schopnosti. Pokroky ve škole jsou velmi limitovány, avšak při speciálně vzdělávacím programu někteří jedinci získávají základní vědomosti a dovednosti, zvládají minimum čtení, psaní a počtů. Při důmyslné pracovní osnově a pod dozorem dokážou vykonávat manuální práce. V životě jsou samostatní jen vzácně. Obvykle jsou plně pohybliví, fyzicky aktivní a mají schopnost osvojit si základy socializace a komunikace. Schopnosti mají velmi rozdílné – převažují dovednosti senzoricko-motorické oproti verbálním, anebo naopak jsou sociálně interaktivní ale nemotorní.

Těžká mentální retardace obsahuje podobnosti se středně těžkou, avšak v těžší míře. Ohledně výrazného omezení není možnost vedení k jejich pokrokům marná a „včasná systematická dostatečně kvalifikovaná rehabilitační, výchovná a vzdělávací péče může významně přispět k rozvoji jejich motoriky, rozumových schopností,

komunikačních dovedností, jejich samostatnosti a celkového zlepšení kvality jejich života“⁷.

Hlubokou mentální retardaci charakterizuje těžké omezení ve schopnostech porozumět a vyhovět. Obvykle se vyskytuje pohybové omezení, většina je imobilní, téměř bez schopnosti sebeobsluhy, schopnosti spolupráce se projeví pouze při optimálním vedení, jsou inkontinentní a potřebují trvalý dozor. Maximálně neverbální komunikací lze dospět k případným reakcím na jednoduché požadavky. Velmi omezené je vzdělávání a výchova. Mohou dospět k nejzákladnějším zrakově prostorovým orientačním dovednostem.

Downův syndrom již od pohledu tělesně charakterizuje jedince typickým habitusem, tj. tělesným vzhledem. Vzniká tak riziko odmítavého postoje společnosti, ale díky své sociální adaptabilitě jsou lépe akceptováni. Vzhledem k jejich rovnoměrnějšímu mentálnímu defektu se většinou pohybují v rozmezí středně těžkého a lehkého stupně. Jejich obvykle zdraví rodiče jim poskytují přijatelné, někdy až příliš stimulující, výchovné prostředí. Úzkostně reagují na nadměrné požadavky, jež je snadno přetíží. S tímto postižením jsou obvykle „klidní až bradypsychičtí, těžkopádní a ulpívaví, avšak emocionálně dobře ladění a přizpůsobiví, nemívají větší výkyvy v chování ani v prožívání“⁸. Zpravidla bývají v dospělosti schopni jednoduše konstruovaných prací pod dozorem.

Syndrom lomivého X vedle přidružené mentální retardace vede také k nápadnostem poruch chování a vzhledově odlišné stavby obličeje, tj. výrazné čelo a brada a velké uši. Porucha chování jim nedovoluje přijatelně využít své schopnosti, neboť díky ní ve škole i v práci selhávají.

⁷Švarcová, 2006, s. 35

⁸Vágnerová, 2004, s. 305

1.2 Arteterapie (léčba uměním)

„Umění je klam, který hovoří o pravdě.“

(P. Picasso)

Ve 30. letech 20. stol. bylo v USA poprvé použito slovního výrazového spojení art therapy, jež bylo v souvislosti s psychoanalytickým pojetím. Poté v 60. letech následovala první univerzitní forma studia arteterapie. V České republice v roce 1990 založil PhDr. M. Kyzour Ateliér arteterapie při Jihočeské univerzitě v Českých Budějovicích - tzv. *Rožnovská arteterapie*, inklinující k dynamické psychoterapii, obor na pomezí umění a psychoterapie, který má svou teorii a metodiku.

Arteterapie obecně směřuje k metaforám, podpoře katarzi, integraci osobnosti apod. Jedná se o hraniční disciplínu, ve které je odborná znalost na pomezí klinických a uměleckých vědních oborů, a ve které jsou neméně důležité i osobní předpoklady terapeuta, jež by měl být odborně vyškolen. Osciluje v oblastech psychologie, terapie a umění. Má mnoho přístupů a podob. Podle zaměření a přístupů k interpretaci, preference - abreakce, náhled nebo učení je možno primárně rozdělit do dvou následujících odvětví.

1 - Dominujícím terapeutickým prvkem arteterapie tvoří terapie uměním, které je samo o sobě svým s významem⁹. Tento model bývá označen jako „arte of therapy“ a směřuje nikoli k interpretaci a analýze, nýbrž k zevšeobecnění poznatků v rámci člověka a kultury. Preferuje abreakční potenciál produkce, především proces tvorby a spontánnost, čímž dochází k aktuálnímu zklidnění na straně klienta a k přeměně jeho vnitřních destruktivních tendencí. Interpretace obrazu, jež nadále nabízí možnosti ke zmírnění úzkosti, zejména střet s klientovým symptomem, se zamítá. Forma se přibližuje k programově nedirektivním rogeriánským směrům. K východiskům ohledně přístupů neinterpretačních se řadí zejména tvarová psychologie a fenomenologie, humanistická psychologie C. R. Rogerse a existencionálně analytický směr V. Frankla, dále obdobný postoj lze spatřit v artefiletice a v duchovní nebo smyslové výchově.

⁹ <http://www.arteterapie.cz/>

2 - Arteterapie je pojmána jako artepsychoterapie, jež výslednou výtvarnou produkci i prožitky psychoterapeuticky nadále rozvíjí¹⁰. Klade zaměření na interpretaci, diagnostiku a strukturu osobnosti¹¹. Pracuje se s ontogenezí výtvarného projevu, se souvislostmi osobnosti autora a vlastní produkce v rámci výtvarné a psychoterapeutické metodiky¹². Vychází se z hypotézy, že posun člověka ve výtvarné produkci se odráží i v rozvoji následných změn v činnostech ostatních¹³. Udává se směrem k behaviorálním přístupům upřednostňujícím (výtvarné) učení, jež nachází uplatnění ve výtvarně metodickém vedení klienta a přístupům analytickým pracujícím s nevědomými momenty psychiky a symbolikou. Výchozími interpretačními směry jsou zejména psychoanalýza S. Freuda, spirituální psychologie C. G. Junga a psychologie A. Adlera¹⁴.

V individuální nebo skupinové formě arteterapie jsou patrné rozdíly. Nejvíce záleží na individuálních dispozicích osobnosti. Výhodou individuálního přístupu je vyšší stupeň soukromí a snazší dosažitelnost hloubky problému, ale nevýhodou je pomalost. Skupinová terapie má výhodu v dynamice zpětné vazby, ale nevýhodou je případný ostych a sklony k povrchnosti.

¹⁰ <http://www.arteterapie.cz/>

¹¹ Šicková, 2002

¹² http://pestounskapece.cz/aktuality/Prirucka_Arte.pdf

¹³ <http://www.pf.jcu.cz/stru/katedry/arte/>

¹⁴ Prochaska, Norcross, 2001

Šicková, 2002

1.3 Pojetí teorie rožnovské arteterapie (léčba umění, léčba obrazu)

Východiskem terapie v rámci uvedené teorie¹⁵, je „*předpoklad posunu člověka ve výtvarné produkci, jež odráží i rozvoj následných změn v činnostech ostatních*“¹⁶. Rožnovský přístup pojímá metodicky řízený výtvarný proces, analýzu a interpretaci.

Metodicky řízený výtvarný proces koriguje nesrovnalosti požadavků objektivní reality s realitou vnitřní. Skrze výtvarnou imaginaci usiluje o jejich soulad. Koriguje se forma provedení, nikoli výtvarná myšlenka. Smysl instrukce tkví ve zvnitřnění, tj. osvojení si naučeného, jež lze v následných artefaktech nadále aplikovat. Probíhá verbálně, případně i vhodným výtvarným zasažením do autorova artefaktu. „*Arteterapeut je svým metodickým vstupem do klientem rozpracovaného artefaktu schopen ovlivnit výtvarné řešení a jeho konečnou podobu. Cílem metodického vstupu je dospět ke kompozičně a barevně vyváženému artefaktu, který je poměrně realistický, nejlépe iluzivní a figurativní. Metodické připomínky se nejčastěji týkají proporčnosti figur, kompozice, obsazení zlatého řezu, barevnosti ve smyslu komplementárních barev, poměru mezi barevnou skvrnou a kresbou, tvrdosti kontur apod. Artefakt je pak výsledkem mnoha režijních změn, které si je jakoby svými hluchými místy (bloky) vyžádá sám, a je podobenstvím pohybu vrstev zamýšlených a popřených. Žádoucího výsledku je dosahováno „odpouzdřením“ racionálního konceptu vedoucího k výtvarně tuhému projektu, čímž dochází k uvolnění nevědomých pnutí nedestruktivní cestou využitím náhodně vzniklých efektů, kdy náhoda má vypadat jako záměr (a naopak), jestliže ji podrobíme výtvarnému zpracování. Akceptace metodických pokynů a jejich tvořivé uplatnění v dalších artefaktech napomáhá klientovi i ve změně náhledu na příznak a jeho významnost. (E. Perout)*¹⁷.

Při výtvarném procesu, při němž využíváme především eidetických představ, dochází k napětí mezi volným záměrem a výsledným provedením. Co je příčinou případného zkreslení? Odmyslíme-li inhibice ve výtvarném zobrazování, omezení motoriky, narušené smyslové funkce a potřebu expresivního vyjádření nevyjímaje, pak

¹⁵ podkapitola převážně čerpána z <http://www.arteterapie.wz.cz>

¹⁶ <http://www.pf.jcu.cz/stru/katedry/arte/>

¹⁷ <http://www.arteterapie.wz.cz>

působcem tohoto jevu je pnutí mezi objektivitou vědomí a iracionální vrstvou subjektivní, tj. psychické reality. Tedy za chybné úkony, jako například kaňky, nezáměrně vzniklé útvary na artefaktu apod., deformace reálií, je zodpovědné nevědomí. Ozdravná funkce výtvarné symbolizace spočívá v prolnutí vědomí, tj. volných záměrů s nižšími vrstvami psychiky. Cílem metodicky řízeného výtvarného procesu je tedy jistá harmonie mezi výtvarnými pojmy a výtvarnými znaky. Jestliže totiž pojmy chápeme jako výraz racionality a adaptačního potenciálu člověka, pak symbolizace zrcadlí to, co člověka přesahuje, a spojujeme ji s tvůrčím potenciálem člověka¹⁸.

Analýza artefaktu „je zaměřena na výtvarnou řeč jako formu vyjadřované myšlenky. Sledujeme záměr a volbu užitých výrazových prostředků při realizaci, tedy jakým způsobem autor výtvarně zpracovává svou myšlenku. Na této úrovni chápeme artefakt, resp. jejich řadu jako podobenství autorova pohybu a úrovně prosazování se ve světě a usuzujeme na míru distance mezi realitou psychickou a objektivní. Při analýze využíváme empiricky získaných poznatků rožnovské školy týkajících se ontogeneze výtvarného projevu, výtvarné metafory poruch emočního a kognitivního vývoje, psychopatologie výtvarného projevu atp.“¹⁹. Cílem analýzy je konfrontace autora se svým sebeobrazem, se svým viděním světa a vztahem k němu.

Ontogeneze výtvarného projevu zde vychází z kognitivní teorie J. Piageta, kterou se pokusil M. Kyzour aplikovat do vývoje výtvarného projevu a vytvořil svůj ontogenetický model. S rozvojem myšlení těsně souvisí vývoj dětské tvořivosti. Dělí se na tři vývojové etapy:

I. období egocentrické je přiřazováno ke věku v rozmezí 4 až 8 let. Výtvarná produkce je zatím dvojrozměrná. Dítě ztvárňuje bez zkušenosti, jen co ví. Teprve prostorovým vrstvením plánů a následným překrýváním objektů přechází do období druhého. Myšlení v tomto období je názorné, egocentrické, „představově“ symbolické a antropomorfní, tj. „*myšlení předpojmové (antropomorfní) přecházející do myšlení názorného si svět symbolicky přivlastňuje, čili adaptuje.*“²⁰. Dítě sice napodobuje, ale neopravuje, jen se podřizuje probíhající činnosti. Vnucování skutečnosti je prozatím

¹⁸ Kyzour, z přednášky Arteterapeutické konference, 2009

¹⁹ <http://www.arteterapie.wz.cz/>

²⁰ <http://www.arteterapie.wz.cz/3.html>

škodlivé. Skutečnost dítě výtvarně vypráví, a proto je vhodné ho příběhem motivovat. Z nedostatku zkušenosti nejsou dosud vyvinuty schopnosti usuzování o podstatě, zařazování jevů do vzájemných vztahů, uvažování o objemu a hmotě. Protože skutečnost ještě pořádně „neohmatalo“ všemi smysly, ztvárňuje objekty plošně vedle sebe a mění tak i stanoviště (obrazně), aby se nepřekrývaly. Je potřeba je vést k výtvarnému poučení, zejména opustit základnu. Tímto je možno u nich rozvíjet cit pro prostorové vztahy nižší, bližší a vyšší, vzdálenější, s důrazem na měřítko zobrazení. Dále se rozvíjí cit pro dořešení celé plochy a vnitřní dynamiku práce. K přechodu mezi prvním egocentrickým obdobím a druhým objektivním obdobím konkrétních operací napomáhá sklápění do půdorysu. Je dobré pěstovat odvahu barvou sytou až krycí, které postupně vedou k překrývání. Dojde-li k onomu překrývání, následuje již vkročení do období druhého.

II. období objektivní, konkrétní se pohybuje v rozmezí 8 až 12,5 lety. Obrazy jsou již trojrozměrné, obohacené o iluzi třetího prostoru. Dítě tvoří to, co vnímá a své zkušenosti zpracovává. Dojde-li nakonec k boření iluze, vstupuje se tím do závěrečného období třetího. Dosud jsou však operace konkrétní bez schopnosti nahradit ji operací abstraktní, slovní a formální. Preferuje se zejména kvalitativní operace vedoucí ke strukturování prostoru a jeho uspořádání v následnosti. Je důraz kladen na cit pro intervaly, délky, řezy a perspektivu. Vhodné je vést je k realistickému vidění reálné skutečnosti a jejímu poznání formou studie, avšak ne samoúčelnou - vést je jen k přibližné perspektivě, korigované emocionálně, nikoli konstruovaně. Původní koncepci dítěte je třeba ještě ponechat. Projevuje se snaha o jednorázový vjem, přepis skutečnosti se zobrazuje již z pevného stanoviště. Dítě už nevypravuje, ale vnímá - respektuje jedinečnou skutečnou iluzivně vnímanou realitu. Hodí se studie dle modelu uhlem, kde se nevtíravě upozorňuje na odlišnosti zobrazené skutečnosti od objektivní reality. Tímto způsobem se lépe odstraňuje sklápění do půdorysu a upravují se disproporce jednotlivostí.

„Iluzivní výtvarné záležitosti jsou scénou a prostorem k dosazování předpokládaných autobiografických dějů a životních iluzí. Neberme dětem to, co i nám bylo užitečné, co pro nás bylo nepostradatelné, čeho jsme se zákonitě zbavili, když přišel čas sebereflexe.“²¹ Člověk dozrává zbavováním iluzí a právě aby mohl dozrát,

²¹ <http://www.arteterapie.wz.cz/3.html>

musí nějaké iluze mít. Ústředním smyslem druhého období je proto pěstování iluzí, tj. emocionální obohacování estetického vztahu ke skutečnosti. Ke konci tohoto období se pak získané iluze pozvolna bourají reflexí. Iluze se posléze odhalí v rozpornosti mezi přísným pozorováním a zobrazováním skutečnosti a uvolněním při volné tvorbě. Prvé značí kázeň a druhé tvořivost – výsledkem je duch v kázni a řád v tvořivosti. Samotná kázeň lze sice vycvičit sestrojováním různých kružnic, spirál a čar, však chybí význam emoční.

Je třeba upřednostnit skutečně barevnou perspektivu oproti perspektivě šednoucí do dálí. Přichází na řadu světelná dominanta v obraze, jež koresponduje s barevnou dominantou nevědomě fungující již v předešlém období egocentrickém. Obě se umocňují pouze okolními vztahy. Sice vyváženost a plošnost zůstává, ale „*přichází rytmus ploch tmavých a světlých, barev teplých a studených*“. Potřebu skutečné iluze umocní práce v kombinaci s hutnými a průhlednými barvami., tj. s krycími pastóznějšími až polokrycími barvami a tušemi a inkousty. Hustá barva slouží k těžkým a zřetelně vymezeným plochám. Tuše a inkousty jako lazury vedou k oživení a zobrazují realitu méně hmotnou např. vzduch, oblohu, vodu apod. Žádoucím ředěním a lomením těchto barev se dospívá k prostorové iluzi.

Prožitek iluzivního prostoru je transferem skutečnosti. Přeskočením z egocentrického období rovnou do formálního vzniká deficit. Produkce je pak bez dynamiky, rozměrů a prostoru mezilidského kontaktu. Musí se tedy vrátit a začít neabsolvovaným obdobím. V obdobné situaci se může nacházet i terapeut či pedagog, jež dosud chybějící období nezpracoval, opovrhne jím a totéž požaduje i od druhých. V případě chybějícího konkrétního období je nutno vést k jeho odžití prostřednictvím figurativního zobrazování, lineární perspektivy, šerosvitu a metafyzické vrstvy.

Na konci tohoto objektivního období bývá výtvarná krize. Vzniká z normativnosti, z porovnávání se s profesionály - „*neumím, nechci se ztrapnit*“. Krize výtvarná je zároveň i krizí intelektuální - brzdí tvořivost a osobnost i ostatní oblasti života. Nedostatek tvořivosti teoretické bývá z příčin chybějících nedostatků estetických. Po vyprchání spontánnosti lze zachovat estetické kvality odvahou k barevné nadsázce, tj. jednotou funkcí barvy, jež vylučují kresebný popisný naturalismus. Výtvarnou krizi překonávají akční techniky, rozpíjení a kombinované techniky, ve kterých se uplatní chybný úkon.

Operace předformální pracuje s iluzí již protilogickou, ze snové, imaginární představy např. imaginární portrét „nikoho“, kde ideální představu „o sobě“ buď vyzdvihne, anebo naopak zobrazí pravdu a „nepravou“ iluzi tak zničí. Na konci druhého období nyní dochází k odstraňování iluzivních scén. Rozdrobením iluze na jednotlivé části vzniká nová skutečnost, nezávislá na viděné či představované iluzi, čímž se přesouvá ke třetímu reflexivnímu období.

III. období formální neboli *reflexivní* se objevuje kolem 13 až 18 let věku. Pracuje se již se 4. rozměrem - rozměrem filosofickým. Zobrazuje se to, co se ví, ale i se zkušenostmi. Myšlení je formální, utvářejí se formální operace se schopností usuzovat hypoteticky a deduktivně v rovině obecné. Důležitější je důslednost usuzování, než samotná zkušenost a skutečnost. Zobecňování bývá vyjádřeno formou abstrakce a tvorbou symbolů. Postačuje dvojrozměrné zobrazení „čtyřrozměrných“ problémů, neboť jsou více v zájmu citové stavy než děje. Většinou je vše v ploše, již bez pozorovatelského stanoviska, bez předstírání a iluze, protože vztahy reálné i eventuální zastupuje abstrakce, tedy vzorec, schéma, kompoziční kostra. Optimální je rozvolnění stylu, kde se projevuje flexibilita ke konkrétnu a abstrakci. Samotná studie totiž svazuje volnou tvorbu a volná tvorba zase podporuje nedbalost studií. Zmíněnou flexibilitou je osvobození se od konkrétnu „*myšlení je osvobozené od skutečnosti*“²².

Interpretace artefaktu či jejich řady je procesem, na kterém se již podílí nejen autor, ale i arteterapeut. Soustřeďuje na obsah sdělení, na vizualizovanou myšlenku. Předmětem interpretace artefaktu je hledání jeho latentních, tedy symbolických významů. Ale teprve výklad, tedy jejich identifikace v aktuální životní problematice, je tím, co už je na autorovi artefaktu a co je působkem jeho náhledu a sebereflexe. Nejde zde tedy pouze o pojmově uchopitelný vhled racionální, ale i dopad v rovině emoční, uvědomění si souvislostí mezi tím, co bylo a tím, co je. A právě posun ve způsobu výtvarného vyjadřování je jedním z indikátorů, který svědčí o efektivitě zmíněného procesu.

²² <http://www.arteterapie.wz.cz/3.html>

1.4 Arteterapie mentálně postižených

Arteterapie mentálně postižených bere v potaz jejich specifiku. V této populaci dochází k nežádoucímu ochuzení reality vnější i vnitřní vlivem slabé kognitivní složky. Následkem je subjektivní omezení identity a objektivní omezení chápání celku v souvislostech. Preferují konkrétno a praktičnost, ale abstraktní uvažování jen minimálně či skoro vůbec. Převládá egocentrismus a subjektivita. Záleží na míře kognitivních schopností, jež formují aspekty sociální integrace, založené na rodinném prostředí a na míře schopnosti adaptace, na kterých jejich vývojové pokroky závisí.

Optimálně rehabilitovat a případně rekonstruovat tyto kognitivní schopnosti a vnímání reality prostřednictvím výtvarného procesu, léčbou či nápravou jejich obrazu, spadá k úkolům arteterapie. Arteterapeut se v řízeném výtvarném procesu snaží dávat do souladu jejich racionální složku se složkou emocionální. Arteterapeutickou náplní v oblasti mentální retardace je zejména směřování ke kompenzaci intelektových deficitů, kognitivních funkcí, schopnosti zevšeobecňování a chápání jevů v souvislostech směřující pro smysl abstraktního uvažování.

Dle Valenty, jež Šicková uvádí, jsou stěžejními arteterapeutickými cíly u mentálně handicapovaných klientů zejména reedukace, resocializace, integrace osobnosti, rozvoj kreativity, nácvik empatie, odblokování komunikace, nácvik sebereflexe, sebeovládání a vůle.

Aplikace terapie vycházející z psychoterapeutických behaviorálních modelů, upřednostňující teorii učení, jsou dle Mülera zcela optimální pro tuto populaci. Jedná se o cílené zlepšování schopnosti komunikace, schopnosti zaujímat společenské role, aktivizaci a vytváření vzorců nových, obecně žádoucích (Šicková, 2002).

O ontogenetický model se opírá Dolečková²³. Je sestaven z kognitivní teorie Jeana Piageta skládající se z pěti vývojových etap myšlení, na niž posléze analogicky navazují vývojové etapy dětského výtvarného projevu od Victora Löwenfelda. Tento model shrnující ontogenezi stádií dětské tvorby slouží zejména k zařazení výše úrovně určitého člověka, jež usiluje o jeho posunu a do jaké míry je dotyčný přesahu schopen.

K. H. Menzen pojednává o teorii a praxi arteterapie s lidmi s mentální retardací - prostřednictvím arteterapie spatřuje hlavní náplň v působení uměleckých aktivit,

²³ Dolečková, 2005

kteře směřují ke kompenzaci narušených funkcí mozkových hemisfér. Zejména je brán zřetel na esteticko-bazální stimulaci a reorganizaci vnitřních struktur osobnosti postiženého (Šicková, 2002).

S rožnovským přístupem²⁴ je obdobný terapeutický přístup výše uvedeného K. H. Menzena, který u mentálně postižených předpokládá, že tam, kde se tvoří - maluje, staví, konstruuje - buduje se u člověka i vnímání prostoru, vnímání času i celkového kontextu. Areterapeutická metodika bere v potaz problematiku mentálně postižených, jejich individualitu osobnosti a poznatky z ontogenetického modelu výtvarného projevu. Proces směřuje k jejich harmonizaci²⁵, případně i k optimální rekonstrukci osobnosti, zlepšení duševních, zejména kognitivních, ale i motorických schopností. Dále vede k výtvarnému poučení, pochopení převodu reality do dvojrozměrné plochy, rozvoji prostorového vnímání, včetně ucelenějšího chápání jevů v celku a vede i k rozšíření jejich verbalizačních schopností. Mentálně postižení jsou zásluhou své inhibice spíše neschopni náhledu, a proto se proces většinou soustřeďuje na způsob jejich výtvarného vyjadřování, na výtvarné poučení a na analýzu produkce.

Forma samotné *výtvarné produkce mentálně postižených*, porovná-li se s věkem subjektu, postačuje k prokázání deficitu. Artefakty mají známky primitivnosti, jejich produkce nesou infantilní rysy a lze v nich vyhledat, na jaké kognitivně emoční úrovni se nachází. Podobně jako u dětí normálních, převládá zmíněný primitivní vzhled, rysy jsou schematické, chybí práce se světlem a stínem, většinou jsou zobrazovány objekty bez překrývání, které bývá nahrazováno transparentností. Chybí perspektiva, kterou však nahrazují sklápěním do půdorysu, vrstvením pásy a řazením nad sebe. Vzhledem k jejich harmonickému vývoji²⁶ také i artefakty povětšinou zůstávají v harmonii (poměrně

²⁴ „předpoklad posunu člověka ve výtvarné produkci, jež odráží i rozvoj následných změn v činnostech ostatních“ viz <http://www.pf.jcu.cz/stru/katedry/arte/>

²⁵ Fixace symptomu v artefaktu může některé mentálně postižené udržovat ve stabilitě.

²⁶ Davido uvádí, že postižení exogenního původu je v důsledku zasažení mozkové funkce, které propuklo až po narození. Zde jde o vývoj disharmonický. Endogenní původ poruchy si postižený v zásadě uvědomuje, prochází tak bolestně vnímanými fázemi progresu a regrese, čímž jejich výchova je zdaleka obtížnější než u poruch endogenních. Při postižení původu endogenního, což je případ zasažení mozkové funkce vlivem např. dědičné choroby - jedná se o mentální retardaci a jde o vývoj harmonický. Na rozdíl od postiženého s poruchou exogenního původu dochází zde ke konstantnímu pokroku a to v tom smyslu, že se nevyskytuje fáze, že by postižený s poruchou bojoval, protože nebyla zkušenost s poznáním žádného „předtím“, tudíž tito lidé si nekladou otázky, a proto vyvíjí se harmonicky.

vyvážené), zejména kompozice obvykle bývá uspořádána se snahou o symetrii. Ta však bývá i středová, s pravými úhly a rámováním, jež koresponduje s jejich neochotou věci měnit. Preference stereotypu, objevující se v rigidním opakování např. témat či prvků v artefaktu, mnohdy i v řadě vedle sebe, zakrývá jejich úzkosti. O latentní formě agresivity vypovídá zobrazování různých forem špičatých ostnů, nadouvání či zvýšený přítlak. Objevuje se neadekvátní barevnost, barevnost špinavá, pastelová či křiklavá, což může vypovídat o jejich emočním rozpoložení. O poruše intelektu a pozornosti (také i o převaze nevědomé složce a poruše motoriky) vypovídá v jejich tvorbě chudý rukopis bez detailů, neúplné nebo mylné vystihující znaky předmětů, chyby bez korekce, výskyt disproporcí a nelogičnosti. Neukotvenost a neuzeměnost objektů a rozpadání až chaos může poukazovat k možné depersonalizaci či derealizaci, případně k prvkům autismu.

Typologie osobnosti se v artefaktu dá vyhledat a charakterizovat. Např. *vizuální typ*, upřednostňující racionální složku, snadněji v obraze ztvární iluzi oproti *typu haptickému*, jehož emocionální složka, spíše vede k plošnosti a expresi. Na realitě závislý *extrovert* nachází v realitě uspokojení již od dob raného dětství, kdy byl uspokojován matkou, zejména prsem. Je-li však tato matka emočně chladná, pak extrovert realitu až vysává, tj. přistupuje k ní účelově. Celkově charakteristická je pro extroverta jednoznačnost, povrchnost emocí, popisnost, znak, sociální vřelost, teplá barevnost, otevřenost, abstraktno vůči sobě – cítí ohrožení a naopak důvěru a bezpečí nachází v druhých. Zato *introvert* se formuje z prvotního neuspokojení matkou, poté převedenou na realitu obecně. Závislý je spíš na sobě a je-li nepřiměřeně emočně chladný, může dojít až k depersonalizaci vedoucí ke schizoidní osobnosti. Typická je mnohoznačnost, hloubka emocí, zevšeobecňování, symbol, sociální chlad, studená barevnost, uzavřenost - cítí ohrožení k okolí, jež vnímá abstraktně, ve svém těle a nitru cítí bezpečí oproti okolí, neboť k druhým pociťuje nedůvěru až nebezpečí. Přílišné neuspokojení a deprivace v raném dětství realitou, matkou, vede uspokojení k pozornosti vlastního těla. Ve výtvarné produkci se tíhne k organickému zobrazování tělesných segmentů, kde např. krajina je jako ležící lidská silueta, domy jako zuby, stromy jako ruce apod.²⁷ Také případně může dojít k jiné vnitřní realitě, např. duhová barevnost apod. Dospívá se tak k cestě směrem k psychóze, kde slabé ego převažuje

²⁷ Kyzour, 2005

nevědomí. Organicitu poškození lze v produkci rozpoznat zejména na vedení linky, která bývá nastavovaná, prodloužená, vytlačená, roztřesená, neadekvátní a případně i rozervaná.

S rozvojem myšlení těsně souvisí vývoj dětské tvořivosti a lidé s mentální retardací se jen nanejvýš přibližují ke stupni konkrétních myšlenkových operací, odpovídajících objektivnímu konkrétnímu období v rámci ontogeneze výtvarného projevu. Následující období se již týká lehčího typu mentálního postižení, do kterého se však všichni ani nedostanou.

Interpretace pro mentálně postiženou klientelu není příliš vhodná, neboť podmínka spolupráce nebývá na straně mentálně retardovaného snadno splněna. Rizikové se jeví podstoupení k nevědomým obsahům, které by mohlo rozpoutat psychotické příznaky. Také případný náhled by nebyl dostatečně zpracován.

Role terapeuta

Efektivní je hluboká znalost odborné problematiky mentální retardace a oboru arteterapie²⁸. Hlavní úloha terapeuta spočívá v hledání lidského potencionálu. Utváření kvalitního terapeutického vztahu závisí v navazování důvěrného lidského kontaktu a je jednou ze základních podmínek. Terapeut je zároveň v roli pečovatele, kterému je důvěra vlastní a na nějž je spolehnutí.

Nedílnou součástí práce s klienty s mentální retardací je terapeutovo motivační působení, jež působí blahodárně na jejich rozvoj. Tato populace preferuje stereotyp - jsou pohodlní, neradi zkoušejí nebo poznávají nové nezaběhnuté situace či věci, a proto motivace má zde zvláštní úlohu projevující se nenuceným způsobem. Obdobně jako u dětí raného věku jsou jejich činnosti motivovány nikoli způsobem kognitivním, racionálním, nýbrž způsobem emočním. Práce s klienty je vhodná v bezpečném prostředí s uvolněnou a příjemnou atmosférou, aby se cítili spokojeně a pozitivně naladěni. Mají-li k druhému člověku kladný vztah, snadněji přistoupí k učení se novým věcem. Také je pozitivně motivující následná forma pochvaly či materiální odměna.

Za prvořadé by měl terapeut považovat potřeby a schopnosti klientů, aby jim mohl více porozumět. Potřebuje mít notnou dávku trpělivosti a poté je možno odhalit a

²⁸ Dolečková, 2005

poznávat bohatost jejich vnitřního života. Nároky by měly být odpovídající jejich omezeným možnostem. Rezignačně může působit terapeutovo zjištění, že to co bylo po dlouhém úsilí řady několika měsíců či let naučené, najednou postižený nezná a je třeba znova začít od začátku. Jistý nadhled, optimismus a neutuchající hledání nových způsobů řešení hrají u trpělivého terapeuta v tomto okruhu nezbytnou roli.

Zejména v oblasti komunikace je trpělivost zapotřebí. Komunikace by se zpravidla měla specificky přizpůsobovat dle tempa řeči konkrétního jedince. Na běžné komunikační tempo se dostaví jejich odpovídající reakce buďto nepřesná anebo žádná. Neustále trpělivé přizpůsobování se klientovi, ohledně jeho individuálního stylu, pomalého tempa a porozumívání hůře srozumitelné řeči nemusí být pro terapeuta vždy lehké. Nabízí se také empatická otázka, nakolik je pro mentálně retardované vyčerpávající porozumění okolnímu světu, který je svým rychlejším tempem napřed.

Rozvoj komunikace a spolupráce souvisí se socializací. Jedná se o rozvoj vnímavosti a empatického citění, vzájemných interpersonálních vztahů mezi terapeutem a klienty, to vše v souvislosti s rozvojem společné komunikace. Terapeut slouží jako prostředník k oboustranné komunikaci, protože klient obvykle nedokáže s vrstevníky spolupracovat a na požadavcích pracovních činností se dohodnout. Člověk s retardací osciluje na pomezí názorného myšlení předškolního dítěte. Mezi klienty, se kterými Dolečková²⁹ pracuje, tvorba odpovídá rozmezí preschematického a schematického období stadia kreseb dětí. Zvoleným cílem bylo zaměření se na vzájemnou souvislost mezi ztvárněnými postavami na obrázku, především na osvojení si tvorby postav z profilu. Zobrazený profil je metaforou vztahu v oblasti mezilidské komunikace.

V rozvoji tvořivosti mentálně postižených záleží na terapeutovi, jakou volbu možností a postupů pro tuto klientelu aplikuje, aby je mohl odpoutat od jejich obvykle pasivních postojů k novým příležitostem. Zvolení činnosti by mělo převážně směřovat na podporu fantazie, pro rozvoj imaginace, a také pro rozvoj osvojení si jemné motorické zručnosti, se kterou nachází poměrně užitečné uplatnění i v jiných oblastech. Prostřednictvím arteterapeutické intervence je klient v rámci možností seznamován s co nejširší škálou technik a veden k odvaze s novými technikami experimentovat a nacházet tak ve svém životě nové alternativy způsobů řešení, tj. je veden k dovednostem pracovat i s jinými technikami a docilovat odpovídajícího výtvarného vyjádření. Záleží

²⁹ Dolečková, 2005

ovšem na míře jejich pracovních schopností, zda zvládnou aspoň samotné základy či něco navíc.

Abreakční potenciál plní úlohu terapeutického cíle ve zmírnění nežádoucích efektů vyvolaných agresivním chováním, jež je pro okolní společnost ohrožující a narušující tak vzájemnou interakci. Agresivitu je vhodné sublimovat k sociálně adekvátnímu chování. Tím se posílí i jejich sebeúcta. Jejich sklony k agresi nejsou časté, avšak kvůli obtížné čitelnosti se nedají terapeutem snadno předvídat. Proto zde hraje důležitou roli prevence v zájmu transformace agrese a případné eliminace jejich zdrojů. Vhodné jsou zejména techniky zvyšující fyzickou zátěž - pro zmírnění tenze se například hodí práce s keramickou hlinou, ohýbání silného drátu, práce s ytongem, zatloukání hřebíků či pilování.

Výtvarné techniky

Schopnost být tvořivý i v jiných oblastech praktického života nabízejí pro tuto populaci umělecké aktivity, jež podporují rozvoj kreativity. Volí se takové výtvarné techniky, jež podporují arteterapeutovo úsilí rozvíjet kognitivní funkce, zejména linkou, tvarem, konkrétnem, neboť úkolem je dávat do souladu jejich emocionální a racionální složkou osobnosti. Výhodou výtvarných technik kognitivně orientovaných je možnost realizovat objekty i prostor – přes objekty obecné s postupným budováním prostoru, po objekty konkrétní v prostoru iluzivním, až po imaginaci a filozofickou abstrakci. Ovšem záleží na jakém stupni postižení se mentálně retardovaný nachází a i sebemenší prvky výtvarného posunu mohou být úspěchem.

Optimálně přizpůsobené výtvarné techniky, ohledně problematiky arteterapie s lidmi s mentální retardací popisuje Gregušová (1999)³⁰.

Za základní techniku výtvarné tvorby v této oblasti lze považovat práci s tuší a perem v kombinaci s vodovými barvami. Samotné vodové barvy nejsou svým charakterem ideální pro daný účel. Vhodné je kombinovat tuš s voskovky a případně i vodovými barvami. Zajímavou technikou může být pouhé zapouštění tuše na mokré podklad. Tam sice výsledné skvrny mohou vyvolávat podněty k volným asociacím³¹ a rozvíjet tak tvořivost, ale tento způsob je kontraproduktivní, protože se u mentálně

³⁰ Šicková, 2002

³¹ Dolečková, 2005

postižených často přidružují i psychotické poruchy osobnosti, což by vedlo k její disharmonizaci, tj. k rizikovému uvolnění nevědomých obsahů.

Vědomé vedení linky v kresbě blahodárně pracuje s racionální složkou osobnosti. Nejvíce atraktivní bývá kresba - pastelky a fixy, ale někdy postačí i obyčejná tužka.

Kresebné vyplňování ploch není však tolik optimální pro práci velkých formátů, na které se spíše hodí malba akrylovými barvy, které se podobají temperám, dobře se nabírají a jsou krycí. Lze je nadále kombinovat s kresbou menších detailů. Oproti akrylu jsou však tempery i po zaschnutí stále rozmývatelné vodou, čehož lze využít k případným pozdějším opravám či k využití přechodu od hutné barvy k barvě lazurní.

Vhodně zvolené jsou, dle Šickové, techniky, které jsou orientované na tělo. Jejich smyslem je hmatové působení tělesné, tedy konkrétní. Názorným příkladem je modelování z hlíny, které se odehrává za pomoci hmatu. Tato technika se někdy nazývá body image. Je přínosná k uvědomování si vlastního tělesného schématu prostřednictvím hmatu. Vědomí svého konkrétního těla terapeuticky slouží k tvorbě přiměřeného sebevědomí a adekvátního sebehodnocení. Tvorba s keramickou hlínou svým silným abreakčním potenciálem uplatňuje rozvoj trojdimenzionálního vnímání.

K obdobným plastickým technikám Dolečková zařazuje práce s ytongem a rytí do měděného plechu. Podobně jako keramická hlína, mohou také posloužit k fyzické abreakci agrese či nastřádaného napětí.

Pro osoby s lehčím mentálním postižením je možno využít náročnější techniku, koláž. Někteří jedinci se ji naučí zvládat sami, povětšinou však zde hraje úlohu vzájemná spolupráce mezi klientem a terapeutem, jež klientovi pomáhá překonávat problémy s výstavbou prostoru a snaží se s ním jednotlivé části překrývat nebo propojovat. Tato technika bývá oblíbená a je třeba mít dostatečně časovou rezervu v rozmezí i několika hodin arteterapeutických sezení. Koláž lze také kombinovat s kresbou či malbou.

Poměrně náročná, zato velmi vhodná, je technika výtvarného zpracování hudby, jež se děje za jejího poslechu. Sice se pod jejím dojmem následně zachycuje emocionální stav, ale kognitivním způsobem, vědomě vedenými konkrétními tvary.

2 Část praktická – arteterapie v terénu mentální retardace

2.1 Cíle práce a hypotézy

V arteterapii lze rozvoj osobnosti podnítit rozvojem výtvarné produkce. Cílem této práce je zjistit **možnosti posunu mentálně postižených v arteterapii**, tj. nakolik je možné s nimi dělat pokroky, kam až jsou schopni dojít a jaké jsou jejich případné limity a meze.

Zkušenosti nabyté z práce s touto klientelou jsou sepsané ve formě kasuistik, ze kterých jsou poté poznatky týkající se cíle práce shrnuty. Práce byla prováděna v rámci teorie rožnovské arteterapie. Aplikace metodicky řízeného výtvarného procesu byla směřována ke korekci výtvarného vyjádření, zejména k posilování kognitivních funkcí, samozřejmě s respektem k možnostem daného klienta.

2.1.1 Kasuistiky

V ústavu sociální péče Empatie v Českých Budějovicích jsem nejprve chvíli působil na praxi a po dvou a půl letech nastoupil jako dobrovolník. Pracuji se skupinou o pěti klientů. Z nich jsou čtyři muži a jedna žena, dva na týdenním stacionáři a tři na denním. Jejich věk se pohybuje v rozmezí 18 – 29 let a stupeň mentálního postižení je v rozmezí lehkého a středního stupně.

Josef, 18 let

Tento obrázek namaloval jako svou první volně pojatou tvorbu. Zjistil jsem, že konkrétních operací není jen tak schopen. Klade důraz na barvu, tj. na emoce. Hapticky tvorbu prožívá přitlakem. Snažil jsem se ho motivovat

k použití širší škále barev. Dominantní hřejivá oranžová barva možná souvisela s obdobně výrazně zbareveným tričkem klientky Lucie u sousedního stolu. Pro efekt z prožitku a poznávání výtvarných technik, jsem mu po

zhotovené kresbě voskovkama doporučil zakombinovat tvorbu vodovkama.

Aby se lépe s touto technikou seznámil, vedl jsem ho ke zopakování artefaktu

ještě jednou, aby nešlo o náhodu. Forma zopakování již vyžaduje zapojit racionální složku k porovnávání. V procesu zvolil správně oranžovou a byl rychle hotov. Využil kresbu s voskovkou naplocho, kterou zkusil v prvním obrázku, kdy jsem mu tento způsob ukazoval na zvláštním papíře. Poté jsem mu doporučil artefakt vyvážit komplementární chladnou barvou vodovek, aby použil zejména modrou. Použil i zelenou.

Po dvou a půl letech opětovného setkání ztvárnil ve své volné tvorbě nejprve černou voskovkovou barvou skvrnu. Následně, jsem mu doporučil, aby uplatnil větší škálu barev. Použil v menší míře červenou i trochu

oranžovou. Neurčitý výtvar bez řádu jsem mu poradil zkombinovat s něčím více kresebným – vytvořil černou „čáranici“. Chtělo to ale více systematickosti. Jsem tedy po něm chtěl, aby zkoušel dělat pravidelné rytmičné ornamenty fixem (vybral si rovněž černý). Docela mě překvapil, když udělal tři sobě podobný dekorační vzory, dva nahoře a jeden dole. Působily antropomorfne jako oči a pusa. Když jsem mu řekl, že to může být obličej a co tam tedy chybí - odpověděl, že nemá temeno. Když ho měl aspoň naznačit, zobrazil další ornament, čímž výsledek znehodnotil. Nedržící kompozici jsem mu doporučil zkusit propojit souvislou linkou. Překvapilo mne, že ji takto dovedl. V artefaktu chyběla konkrétní složka, a proto jsem mu výtvar pokusil přirovnat k něčemu konkrétnímu, nejlépe zde přítomnému. Řekl jsem mu, že ta linie je rám „tohoto“ okna, dole je „tato“ zeď a nad linií „tento“ výhled. Zajímalo ho co vidí z okna za budovu (sousedící Milan ho poučil, že tam asi dělají nějaké pokusy). Byl motivován, aby budovu na obrázku ukázal, kde bude a aspoň naznačil. Ukázal správně, akorát vybral neodpovídající fialovou barvu, neboť budova je ve skutečnosti žlutá.

Tento závěr mne inspiroval ke zopakování kresby pohledu z toho samého okna. Po doporučení udělal opět linii. Poté bylo ujišťováno, co tam venku je (žlutá budova a zelené smrky) a co kde na papíře tedy bude. Budovu opět naznačil fialovou, ale po upozornění vzal správnou žlutou a poměrně přesně naznačil, kde je umístěná. Zelené

smrky ztvárnil dvěma čárkami zelenou voskovkou, kterou si předem ještě vyzkoušel. Pak ho zajímala stěna pod oknem a zejména truhla pod ním. Tu ztvárnil vodovou barvou rudě a zbytek zdi z části vybarvil světle hnědě.

Tvorba dle konkrétní reality ho evidentně začala zajímat. Pokračovalo se v tvorbě výhledu z jiné strany, kde se nabízelo ztvárnit garáž. Na otázku, co ho tam nejvíce zaujalo odvětil, že okap. Tím se začalo. Chvilí

trvalo, než zvolil jeho odpovídající správnou barvu (hnědou voskovku). Pak na doporučeném místě udělal svislou čáru, kterou ještě musel trochu zesílit. Po dotazu co tam ještě je, odpověděl, že dvě okna. Opět jsme vybrali nejvhodnější barvu (šedý fix), kterou umístil na dané místo a zobrazil podle ujasněné velikosti. Problém byl vytvořit vrata. Dle šablony jsem mu tužkou obkreslil odpovídající tvar, který měl za úkol vybarvit. Dostatečné vybarvení plochy bez přesahu je pro něho obtížné. Celkem ho

zaujala bílá pastelka, kterou do vrat přidal s komentářem, že je na nic. Následně byl požádán, aby zkusil střechu garáže linkou a odpovídající barvou. Potom se nabízelo umístění do kontextu v prostoru. Pod vraty garáže jsem mu poradil intenzivně ztvárnit plochou voskovky cestu a trávu, čímž objektu zajistil ukotvenost v reálném místě. Zbývalo vytvořit pozadí v dálce. Chtěl jsem, aby odpovídající černou barvou naznačil na správném místě stromy a vodovou barvou vymaloval oblohu. Výsledek sice předčil očekávání, ale stál úsilí větší spolupráce, aby tam vše bylo jak má být. Samotné téma ho oslovovalo i nadále, ale zatím ho samostatně zpracovat nedokáže.

Následující druhý výtvarný produkt je snahou o zopakování předchozí garáže. Byl ponechán k větší samostatnosti při rozhodování.

Za vhodné jsem považoval zkusit ztvárnit buď nějakou postavu nebo obličej s důrazem na osvojení si správného schematického rozvržení proporcí. Navrhl jsem vytvořit hlavu, která by měla oči, obočí, nos, pusy, vlasy, uši, bradu, krk a případně i tělo. Nejprve jsem mu ukázal, kde co bývá umístěné. Byl zvolen velký štětec a vodovky. Formát čtvrtky byl vybrán na výšku. Začalo se očima, které dokázal, po domluvení se vhodné barvy a při větší míře soustředění, párkrát zvýraznit na stejném místě. Poté následovalo vyznačení pusy na odpovídajícím místě schematicky červenou barvou. Následovalo vybrání barvy obličeje, kterou se vyznačil nos, obočí,

uši, brada a krk. Vlasy nejsou téměř vidět, protože byly namalovány skoro jen vodou. Zbylo místo na vyznačení těla pod krkem. Byl brán v potaz konkrétní člověk, a proto zvolil zelenou barvu, jež odpovídala zelenému triku sousedícího Milana. Z namalovaného trika jsou ještě vyznačeny ruce.

Po požadovaném samostatnějším znovunamalováním téhož artefaktu zvýraznil v poměrně dobrém umístění oči, ikdyž příliš naddimenzované. Možná naznačil nos a pusy, každopádně se zbytkem si sám ještě moc nevěděl rady. Použil jen vodou ředěnou modrou.

Vhodným tématem k jeho zpracování jsem zvolil tvorbu mandaly³². Nakreslil jsem mu kruh, který měl vyzdobit voskovkama a dovybarvit vodovkama. Jako ornament uplatnil v kruhu čáry v podobě paprsků, které pak ještě

zabarvil jinými barvami. Čím víc jsem mu podotýkal, aby nepřetahoval, tím paradoxně více přetahy zkoušel.

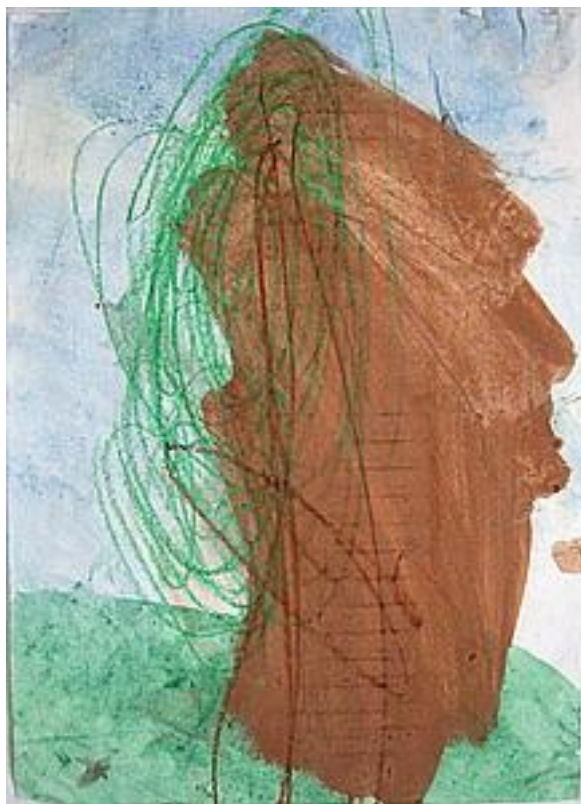
Když si dané téma párkrát takto vyzkoušel, nechal jsem ho nechat ztvárnit to samé již samostatně. Výsledek dopadl tak, že dodržel tvar i stejné výtvarné techniky, ikdyž použil jen tři barvy a vynechal dekor.

³² V sanskrtu mandala znamená svatý kruh – střed. Je tušení středu osobnosti, určitý centrální bod uvnitř duše, k němuž se všechno vztahuje, podle kterého je všechno uspořádáno (dle Junga uvedla Šicková, 2002). V rané dětské tvorbě kruh patří k prvním záměrným, vědomým artefaktům. Charakteristickými znaky mandaly je středová kompozice, pevné kontury a dekor. Tyto aspekty terapeuticky vedou k harmonizaci osobnosti, sebeuvědomění a koncentraci. Téma je vhodné nejen pro mentálně postižené, ale i pro osobnosti, pro něž je proces harmonizace více žádoucí, než uvolnění nevědomých vrstev, zejména klientela psychotická, nevidomí, psychicky nevyrovnaní, děti a senioři.

Při zadání tvorby stromu, si sám nevěděl rady. Po ujasnění jak konkrétní stromy vypadají (z pohledu z okna) a co obsahují, poradil jsem mu, aby začal kmenem jako když předtím tvořil okap od garáže. Poté přišly na řadu větve, aby z toho kmenu vyrůstaly a ještě se trochu větvily. Bylo dobré, že souměrně zopakoval stejným způsobem i přirůstající druhou větev. Na větvích pak naznačil listy. Pak byl kladen důraz na uzemění stromu, jež vytvořil plochou zelené voskovky, jako trávu pod stromem. Přišlo na řadu pozadí, resp. nebe. Nejprve vytvořil nahoře vodovkou modrý pás. Když jsem mu řekl, že nebe může být i více k zemi, učinil tak. Temperou pak ještě měl zvýraznit trávu v prvním plánu s rozmytím do ztracena.

Když dělal strom ještě jednou, poradil jsem mu, že listnatou korunu stromu by mohl pojmout, jako když předtím vyčáral kruh. Vytvořil ovál. Kmen stromu vyznačil přibližnými čarami. Snadno se mu povedlo vymalovat nebe a zem. Doporučil jsem mu vybarvit kmen stromu temperou, kterou ale příliš rozmazal. Je znát, že vyplňování ohraničených ploch mu ještě činí potíže.

Po tvorbě stromů, které ho zejména svým konečným výsledkem bavily (vyrovnal se s ostatními) pokreslil sám od sebe ještě další papír zářivě žlutou barvou.

Milan, 28 let

K zadanému tématu „vytvořit budovu, ve které se nachází“ zobrazil budovu, smrk, květiny, postavu, ptáky, oblohu a slunce. Většina je zvláště osobitě ztvárněna (metafora názorného období)

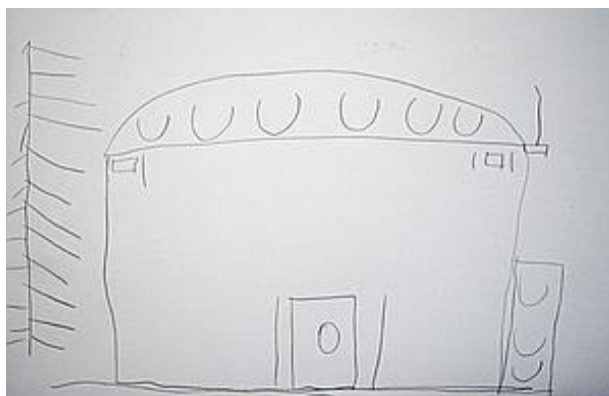
např. v budově jsou, dle něj, napsána čísla pokojů, ptáci jsou jako vlnovky se značkou, dlažba znázorněna puntíky a komín spíš jako rádio s anténou. Kladl jsem důraz na pozadí, zejména, aby bylo poznat, kde je nebe a kde země. Nebe však nakonec tvoří rám až k linii země. Vedl jsem ho, aby objekty, které jsou na zemi, opravdu na zemi byly. Konkrétním prvkem v obraze je budova, kterou je ústav a postava s foťákem, kterou jsem já (inspiroval se od druhých, jež mě s foťákem zobrazili).

Na druhém obrázku jsem ho motivoval, aby zkusil přidat více barvy a vybarvoval větší plochy. Zároveň jsem však i chtěl, aby bylo vše v proporcích a na svém místě, zejména co má být uzeměné. Dále jsem mu doporučil zobrazit něco malého v dálce.

Zobrazil malou budovu. Byl to trochu zásah do jeho ustáleného vzorce, protože výsledek tolik nedrží pohromadě oproti poměrně příjemně laděnému předchozímu schématu.

Po dvou a půl letech setkání zobrazil ve své volné tvorbě podobné trochu antropomorfní schéma, ale bez postavy.

Po jeho částečném vybarvení jsem čtvrtku, jež byla před tím přeložená napůl, rozložil a požádal ho, aby na spodní prázdný list

namaloval velkou postavu a něco jiného než budovu. Nejprve namaloval sanitku a k ní pak postavu. Když začal pracovat s barvou, neviděl souvislost s horním obrázkem,

protože nad sanitkou chtěl naznačit nebe. Řekl jsem mu, že naznačené nebe by mohla být louže a pak jsem se mu snažil dát jednotlivé prvky do souvislosti, že spolu tvoří jeden obraz. Šlo o uvědomění si prostoru výstavbou nad sebe. I když dovybarvovával jednotlivosti na obou polovinách, měl jsem pocit, že výsledný sjednocující prostor moc nechápe a spíš to vidí jako dva obrázky. Také bylo znát, že práce s plochou mu činí potíže, poněvile však samotné překrývání objektů.

Tento artefakt byl zpracován již s vědomím, kde co bude (čtvrtka byla přehnutá na dvě poloviny). Na horní polovině měl nakreslit budovu s okolím a v dolní polovině velké postavy s propojující cestou k budově. Při jeho zpracovávání jsem ho v horní polovině brazu upozornil na extrémní velikost kytek vzhledem ke stromům a k budově a na nesrovnalosti horizontu. Problém bylo vytvořit cestu od postav ke dveřím, ale nakonec ji zvládl. Postavy namaloval s vědomím, že to jsou jeho spolugalující kolegové Jaroslav a Vilém - ztvárnil jim odpovídající tmavé a světlé vlasy i červenou kšiltovku. Byl také veden k vyplňování

ploch barvou s důrazem na intenzivnost barvy v popředí a na uvědomění si možného překrývání.

Poté samostatně ztvárnil obdobný námět bez přehnutí čtvrtky na polovinu. Nakreslil nejprve horní část. Postavy dole proporčně na úkor místa zkrátil. Jsou to jeho kamarádi z vedlejší budovy, na kterou bylo vidět z okna. Je tam modré zábradlí a stromy. Zábradlí je zde větším přínosem, neboť vedlo k vědomé snaze o překrývání.

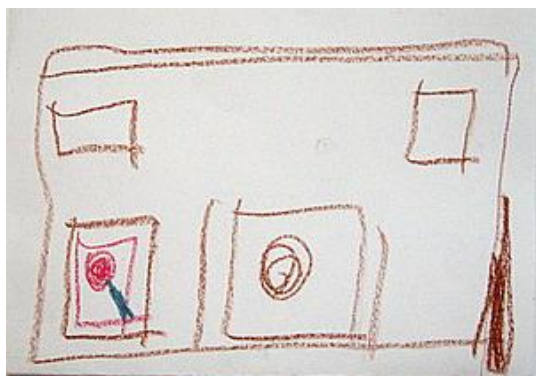

Chtěl jsem mu ještě prodloužit půdorys přilepením další čtvrtky, ale nato ztvárnil to samé ještě jednou na další papír. Tentokrát začal postavama a budova v dálce se mohla zmenšit. Zde zábradlí je naopak před postavama (efekt voskovek). Nevěděl si rady, jak vytvořit za nimi cestu. Pojal ji jako svislou hnědou čáru. Také byl upozorněn na malý vzrůst stromů. Velikost kyttek byla odpovídající. Anilinovými vodovkami byl veden k sytým barvám, aby zejména zvýraznil první plán v obrázku.

Tento výtvor nakreslil s důrazem na odpovídající barvy, vyplnění ploch, vzájemné proporčnosti, horizontu a zvýraznění popředí. Ve schématu vypustil kytky, sluníčko a ptáky. K budově bylo doporučeno přidat okna, aby nepůsobila tak antropomorfně a aby trochu uvolnil stereotyp.

Zdejší obrázek zprvu vznikl již obvyklým způsobem. V horní části namaloval sice své schéma, ale byl kladen důraz na odpovídající proporčnost, aby budova neměla obvyklá dvě okna a aby bylo vymezení země a nebe. Poradil jsem mu jak lze také nakreslit správně komín i jak z něho udělat kouř, který pak dobře zvládl. Také ztvárnil konkrétní keř viděný z okna. Po nakreslení keře dostal instrukci, aby za ním namaloval postavu. Bylo ujaňováno, co znamená před něčím a za něčím a co tedy je vidět a co už ne. Nakonec se mu podařilo správné řešení výtvarným překrýváním. V prvním plánu měl vytvořit něco velkého – ztvárnil postavu. Postava měla však příliš velkou hlavu. Protože by se tam nevešla celá, došlo k přidání dalšího podkladu. Pak hnědou voskovkou plošně řešil cestu od postavy v prvním plánu ke dveřím budovy. Zde jsem se ho zeptal, jestli by zkusil nakreslit ještě jeden keř tentokrát za velkou postavou. Za postavou vyznačil zelenou skvrnu, která keř označovala. Potom ještě vytvořil poměrně originální vegetaci za postavou dál, ale bez překrývání. Vodovkama vybarvil s odpovídajícími barvami plochy a temperama na požádání zvýraznil první plán, tj. to, co je vepředu (postavu a do ztracena cestu). Vzhledem k jeho prvním artefaktům a střednímu stupni retardace však dělal velké pokroky.

Když vzápětí zkusil nakreslit garáž z okna, ztvárnil ji však po svém, ale se shodnými atributy - plochá střecha, dvě okna, zákazová značka, dveře a okap.

Lucie, 27 let

Ráda tvoří motivy moře z rekondičního pobytu v Itálii. Tento obrázek trval dva dny a stále nebyl dokončen. Zajímalo ji např. co žije v moři, kolik má chobotnice chapadel apod.

Po dvou a půl letech opětovné možnosti malování ztvárnila ve volné tvorbě opět moře, avšak poměrně rychle. Prostor je brán k úvahu, ale objekty v něm jsou zvláště uspořádané. Zde bylo pro ni přínosem

míchání příbuzných barevných tónů a využití vybarvování ploch s kombinací hranou a plochou voskovek. Vodovkama však odmítala tvořit „že se zapatlá“. Nevybarvenou postavu vysvětlila, že je celá mokrá a leskne se od slunce.

Zde uvedený artefakt byl namalován s vědomím, že v horní polovině bude budova a v dolní polovině prostor před budovou. Nejprve začala v horní části budovou a pak v dolní části vytvořila cestu a hřiště, na které je její kolega Milan. Nejprve začala pastelkami, plochou voskovek pak vyplnila prázdné plochy. Byl důraz na zintenzivnění prvního plánu. Vše pak, ač nerada, doladila vodovkami.

Následující artefakt byl atraktivní tím, že byl dělán s vědomím, že jde o další napojování

k předchozímu obrázku. Tématicky šlo o to, aby cesta z budovy někam vedla. Ztvárnila cestu do lesa. Pod cestou zobrazila jezírko. V prvním plánu bylo doporučeno něco

detailního, aby s lesem souviselo. Nakreslila tedy borůvky a pak ještě opodál plný košík. Les v dále byl zobrazen v symetrické kompozici. Obdobně jako na předchozím obrázku zvýraznila barvou popředí. Chtěla ještě přidat slunce, ale už se tam nevešlo a výsledná žlutá šmouha byla využita k barvě listů stromů.

Zajímalo mne, zda již zvládá i profil a proto jsem jí zadal téma, aby ztvárnila dvě konkrétní postavy, které se na sebe dívají. Zobrazila sebe (v sukni) a spolugalujícího kamaráda Viléma (v kalhotách). Místo

profilu si poradila umístěním abstraktního velké srdce mezi nimi a k němu přiloženými rukama. Aby kontext byl více reálný, doporučil jsem, aby stáli na něčem a aby bylo mezi za nimi i pozadí. Udělala zem a nebe.

Při výběru ztvárnění témat „Matka a dítě“ nebo „Perníková chaloupka“ si vybrala pohádku. Sice se jí do toho moc nechtělo, ale nakonec to celé zvládla, i když zásadně protestovala proti použití vodovek. Výtvar si zjednodušila obrysy tužkou, které

vyplnila kresbou voskovkama naplocho. Upozornil jsem na některé nesrovnalosti v prostoru, že stromy jsou ve vzduchu a že děj má být v noci. Opět jsem doporučil zvýraznit první plán a také přimíchání příbuzné barvy k dominantní barvě.

Při zadání kresby stromu nakreslila robustní strom s velkými třešněmi a u ní dívku, jež je trhá. Přikreslila k ní košík a ke stromu žebřík. Doporučil jsem nakreslit něco malého v dálce, třeba domek, les, nebo kopce. Nakreslila domeček. Postavu zvýraznila pastelkami a ostatní vzala naplocho voskovkami. Nebe vybarvila fialově. Obrázek působil poněkud vybledle. Poradil jsem zvýraznit strom a vepředu trávu temperama. Strom měl hnědou temperou i větve, které překryla zelenou korunou. Tubou červené tempery zvýraznila třešně. U kmenu jsem upozorňoval, aby nebyl příliš nalepený k základně papíru. Zbytek trávy do ztracena vyladila vodovkami. Žebřík vybarvila černě jedním přemáznutím, že nebyl poznat. Zeptal jsem se, zda by dokázala z té černé skvrny udělat cestu, která by vedla i za stromem až ke dveřím. Zvládla ji správně. Dokonce slovy detailně zopakovala celý postup výsledné produkce.

Jaroslav, 22 let

Tématem bylo ztvárnit budovu, ve které se nachází. Výtvarné techniky měly být použity následovně - nejprve tužka k nakreslení schématu, pak vyplnění ploch voskovkami a poté vodovkami na správné

barvy a nakonec zvýraznění kontur tuší. Při tvorbě mu hrála jeho oblíbená písnička Dancing queen, kterou si pořád dokola pouštěl. Připomenul jsem mu, aby budova byla výraznější než pozadí, uzemněná, měla okna, dveře a z komína aby se kouřilo. Když jsem chtěl, aby přidal postavu, namaloval mě s foťákem (podle nápadu Viléma). Ohraničení po stranách jsou prý reproduktory, ale nejsem si jist.

Tento artefakt je výjimečný. Když jsem mu řekl, že maluje podobně jako jeho kamarád Vilém, začal další obrázek tajně malovat podle něho. Zde je velkým přínosem, že aplikoval nové prvky, které ve svých obvyklých schématech nepoužívá.

Po dvou a půl letech setkání, ztvárnil ve své volné tvorbě obdobné schéma jako předtím. Tentokrát však zobrazil dvě spojené budovy, které na požádání uzemnil na trávníku. Kontury již nezvýraznil. S artefaktem byl takto spokojen.

Stejné motivy v různých barevných obměnách tvoří na velké formáty i ve svých volných časových aktivitách. Dají se přirovnat k abstraktnímu ztvárnění, jež by odpovídalo formálnímu období, jež by bylo bez předchozího plně absolvovaného názorného období a s vynecháním celého období konkrétních operací.

Dostal instrukci, aby nakreslil postavu, sebe, a aby měl všechno co má mít. Fialovou pastelkou kreslil neurčité obrysy a při pomalém zdůrazňování, co postava obsahuje, prvky přidával. Bylo třeba postavu vybarvit, uzemnit a dát do kontextu s pozadím. Zvolil světle a tmavě zelenou voskovku pro trávník, oranžově vybarvil postavu, jež zasadil na rudé pozadí. Většinou volí teplou barevnost. Bylo zapotřebí postavu více zvýraznit, což už nechtěl nejspíš z důvodu nepřehlednosti.

Vilém, 29 let

Tento artefakt byl vytvořen pod zadáním ztvárnit budovu, ve které se nachází. Postup měl být nejprve s obrysy tužkou, pak vyplnění ploch voskovkama (ty vynechal), pak vodovkama a nakonec zvýraznit původní

kontury tuší. Kladl se důraz, aby budova měla základní atributy, které má mít, tj dveře, okna, kouřící komín a dle místa i přístupovou cestu, jež vynechal. Dále bylo třeba, aby budova stála na zemi a byla v kontextu s pozadím. Poradil si, navíc přidal k budově přístavbu, za ní stromy a na obloze spoustu ptáků. Když jsem mu doporučil postavu, zobrazil mne s foťákem na budově, jako že jsem uvnitř.

Poté ještě samostatně zobrazil vlastní návrh – mne jako moderátora a s moderátorkou jeho oblíbené rádiové stanice. Artefakt mi věnoval. Při této výtvarné činnosti nastejně tvořil i jeho kamarád Jaroslav, který tajně kopíroval, co kreslí, aby to měli stejné.

Po dvou a půl letech opětovného setkání ztvárnil ve své volné tvorbě sebe (nahore) a dva moderátory v rádiové stanici. V dále vytvořil, dle pozdější instrukce, budovu. Do artefaktu ještě zakombinoval slunce a

mrak. Nakonec to celé orámoval. Výsledek je poněkud chaotický a disproporční. Poradil jsem mu vytvořit pozadí a aspoň uzemnění v prvním plánu. Pozadí pojal jednobarevně do modra a v prvním plánu vytvořil stůl s počítačem, za kterým jsou moderátoři.

Další jeho výtvarná produkce byla pod zadáním zobrazit budovu a někoho před ní. Byl kladen důraz na proporční měřítko a překrývání. Pojal to zvláštním způsobem - barevnými pásy a postavu zobrazil jako plyšového medvídko v plenkách. Postavu měl ještě zvýraznit a zobrazit, jak vše stojí na zemi.

Tento artefakt byl tvořen s vědomím, že nahoře v dáli bude budova a dole vepředu velké konkrétní postavy. Nakreslil sebe (vpravo) a Jaroslava (vlevo), se kterým již tolik nekamarádí jako před lety. Přes důraz na odpovídající barevnost, postavy a budovu vybarvil zvláště. Když měl v kontextu vybarvit okolí, nekorektně vše zamaloval s poznámkou, že se to ztratí. Podařila se mu však perspektivně pojatá cesta z budovy k postavám. Popředí zvýraznil již obvyklým pásem pod nimi.

Zadání, aby vytvořil dvě konkrétní postavy, které se na sebe z profilu dívají, vytvořil jako dvě postavy, mezi nimiž je srdce jako symbol vztahu. Aby vše bylo v kontextu a reálnější, postavy

zobrazil na zemi a nahoře přidal oblohu. Zbývající prázdné plochy měl barevně vyplnit. Vlevo je on sám a v pravo Lucie – rozdíly ve schématu postav jsou patrné ve vlasech.

Téma

„Perníková chaloupka“
bylo pojaté ve dne.
Střechu poctivě vyplnil
srdcovými perníky.
V dálce vytvořil les.
Nevěděl jak udělá pec
s ježibabou. Vytvořil ji
podle rad od Lucie.
Plochy vybarvil
voskovkama na
plocho, akorát

chaloupku krom červené střechy ponechal bílou. Modrou vodovkovou barvou přetřel oblohu a celé pozadí nazelenalého lesa. Musel dávat velký pozor, aby nepřetahoval. Popředí zvýraznil doporučenýma temperama. Zobrazil zelený a hnědý pás. Hnědě chtěl vymalovat cestu, ale trefil se příliš vedle a zasáhl chaloupku. Potom cestu delší dobu vybarvoval žlutou temperou. Byl spokojen s vzniklým prostorem, jež mu připadal docela srozumitelný.

Při zadaném ztvárnění stromu si počínal celkem dobrým způsobem. Nejprve odpovídajícíma barvama nakreslil obrys stromu a pak plochou voskovky vše správně vybarvil. Výsledek působil reálně, ikdyž plošně. Doporučil jsem mu vytvořit něco malého v dálce. Nakreslil dva smrky. Pak bylo zapotřebí strom více zvýraznit, aby vystupoval dopředu. Přidal na intenzitě kmenu i koruny a pod stromem do souvislého pásu zvýraznil trávu. Koruna neměla větve. Když je pak zkusil přidělat, pojal je příliš po svém.

Korunu stromu ohraničil a navíc zdůraznil konec horizontu. Po dolazování ploch odpovídajícíma vodovými barvama měl přejít ještě k temperám, aby zintenzivnil první plán. V popředí smíchal zelenou temperu s hnědou. Na stromě ještě přidělal temperou ovoce.

Po požádání, aby tvorbu stromů zopakoval, vytvořil tentokrát dva velké smrky vepředu, mezi nimiž se ztrácel listnatý strom. Horizont nepřiměřeně zvýraznil modrou a fialovou voskovkou, až působil jako krajina v dáli. Naznačil jsem mu jak výtvar působí, když strom není vidět, horizont je jako les v dálce a trojúhelníkovitý kmen je jako cesta

k němu. Měl na výběr buď zvýraznit ten strom, nebo z kmenu udělat cestu. Rozhodl se pro cestu. Doporučil jsem mu na ní přidělat postavy. Začal poměrně obrovskými očima, a proto jsem mu poradil, aby z tvarů očí udělal spíše již hlavy, aby se na cestu proporčně vešly. Pojal je jako dva anděly. Po celkovém vybarvení vodovkami ještě následovalo zvýraznění prvního plánu hnědou temperou. Měl zvýraznit kmeny smrků a začátek cesty rozmazat do dálky k postavám.

2.1.1.1 Získané poznatky

Ve výtvarně metodickém procesu lze v produkci mentálně postižených docílit jejich výtvarného posunu.

Je možný výtvarný posun o celé období týkající se ontogenetického modelu výtvarného projevu. Z obvyklého období egocentrického lze vstoupit až k následujícímu období konkrétních operací, které je pro mentálně postižené téměř přesahující vzhledem omezeným kognitivním funkcím.

Jejich dosavadní ustálené výtvarné schémata je vhodné harmonizovat a zároveň je nenuceně nabádat k aplikaci výtvarných prvků, které vedou k jejich rozvoji. Prvky posunu v produkci pozitivně ovlivňují celý kontext artefaktu a tím dochází ke zlepšení harmonie mezi kognitivní a emoční složkou osobnosti.

Ve výtvarné produkci je vhodné vést je k přibližné proporčnosti objektů a vzájemným vztahům s okolím. Dále je třeba upřednostňovat reálné a konkrétní ztvárnění, u vytvořeného schématu korigovat přílišné zkreslení v pojetí, barvou směřovat k zhruba odpovídající barevnosti či k věcným konstantám³³ a dbát na možnosti dořešení prázdných ploch v obraze. Také je třeba výtvarnou produkci zdárně dokončovat a v mezích možností i zopakovat.

Při výstavbě prostoru se uplatní lazurní barvy na tvorbu pozadí a vzdálených objektů a hutné intenzivní barvy k tvorbě popředí a objektů nejbližších. Tím také využijí i širší škálu kombinací výtvarných technik. Některým pomáhá pro lepší orientaci předem vyznačený horizont. K tvorbě prostoru napomáhá řazení do pásů, řazení nad sebe, sklápění do půdorysu a překrývání objektů. Dále se uplatní zaměření na prostorové plány (popředí, druhý plán a pozadí). Přilepením dalšího podkladu pro doplnění chybějícího místa v půdorysu se artefakt doladí.

Zůstává otázkou, jak trvale si způsob výtvarného zpracování sami do budoucna osvojí. Je proto na místě opakování, aby došlo k lepšímu osvojení si naučeného, čímž se zvýší možnost využívání nově zvládnutých prvků. Nové výtvarné zkušenosti je tedy optimální probírat z více úhlů a preventivně zopakovávat k jejich ucelenějšímu pochopení a tím i možnému osvojení pro trvalejší uplatnění.

V praxi s touto klientelou se vyplatí odborná znalost charakteristiky mentální

³³ např. slunce žluté, tráva zelená, nebe modré, střecha červená apod.

retardace, včetně konkrétních klientů a arteterapie, zejména metodicky řízeného výtvarného procesu a ontogeneze výtvarného projevu. Po arteterapeutovi je také vyžadována větší flexibilita k nečekaným možnostem řešení, neboť přestože mentálně retardovaní mohou působit, že se budou projevovat spíše očekávaným způsobem, jejich výtvarné projevy (i způsoby chování) jsou mnohdy nevyzpytatelné. Svá specifika zde má individuální nebo skupinová forma arteterapie mentálně postižených - čím intenzivněji je řešen individuální přístup k jednotlivci, tím kvalitnější je výsledek, ale na druhou stranu chybí zdravá konkurence kolektivu a poučení se od druhých.

Závěr

Mentální retardace je vrozené postižení kognitivních funkcí, jež celkově ovlivňuje osobnost v chování i prožívání. Arteterapie ve významu léčba umění resp. obrazu autora, je pojatá v rožnovském přístupu, který předpokládá, že posun ve výtvarné produkci zároveň posouvá i autora samotného. S tímto předpokladem lze arteterapeuticky pracovat i s lidmi s mentální retardací. Cílem této práce bylo skrze arteterapii zaznamenat posun a případné limity mentálně retardovaných v metodicky řízeném výtvarném procesu. Aby lépe akceptovali požadavky vnější objektivní reality s realitou psychickou. Posilují se tak zejména jejich omezené kognitivní funkce, aby byly více v souladu se složkami emočními.

S mentálně postiženými lidmi lze prostřednictvím arteterapie docílit jejich rozvoje. V rámci ontogeneze výtvarného projevu je u nich možno přejít z názorného myšlení vyvíjející se v období egocentrickém k začátkům objektivního období, kde již začíná myšlení konkrétních operací. Při jejich výtvarné tvorbě je vhodné klást důraz na korekci nesrovnalostí (proporcí, reálna, základních schémat), výstavbu prostoru (aplikace třetího rozměru v kontextu) a přibližovat se ke konkrétnímu znázorňování, jež posouvá jejich názorné myšlení o krok dále. Potřebné opakování nových zkušeností vede k jejich lepšímu osvojení nových zkušeností a následnému využití v životě.

Summary

Mental retardation is a congenital impairment of cognitive function that affects the overall personality of the behavior and feelings. Art therapy in the treatment of meaning arts respectively. picture by author, is conceived in Roznov approach, which assumes that a shift in artistic production while shifting the author himself. With this assumption can be art therapy to work with people with mental retardation. The aim of this work was through art therapy and a possible move to record levels in mentally retarded methodically controlled the visual process. Better to accept the requirements of the external objective reality with psychic reality. Strengthened and in particular their limited cognitive functions that are more in line with the emotional components.

The mentally disabled people can achieve development through art therapy. The ontogeny of visual expression, they can switch from thinking of illustration evolving in the egocentric to the beginnings of an objective term, which begins already thinking of specific operations. When the artwork is appropriate to emphasize the correction of irregularities (proportions, real, basic scheme), the construction back area (the third dimension in the application context) and zoom to a specific representation, which pushes their visual thinking a step further. Necessary repetition of experience leads to better their mastery of new experiences and subsequent use in life.

Literatura

DAVIDO, R. *Kresba jako nástroj poznání dítěte*. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-449-4

DOLEČKOVÁ, Z. *Využití arteterapie při práci s mentálně postiženými dospělými v prostředí chráněných dílen*. Arteterapie; Časopis České arteterapeutické asociace 16/2008. 2008. ISSN 1214-4460 MK ČR E 14911

HARTL, P., HARTLOVÁ, H. *Psychologický slovník*. Praha: Portál, 2000, 2004. ISBN 80-7178-303-X

KYZOUR, M. *Přednáška k úvodu do interpretace*. Arteterapie Časopis České arteterapeutické asociace 9/2005. 2005. ISSN 1214-4460 MK ČR E 14911

MÜLLER, L., MÜLLER, A. *Slovník analytické psychologie*. Praha: Portál, 2006. ISBN 80-7178-863-5.

PROCHASKA, J., O., NORCROSS, J., C., *Psychoterapeutické systémy – průřez teoriemi*. Praha: Grada, 2001. ISBN 80-7169-766-4

ŠICKOVÁ-FABRICI, J. *Základy arteterapie*. Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-010-0.

ŠVARCOVÁ, I. *Mentální retardace*. Praha: Portál, 2006. ISBN 80-7367-060-7.

VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-802-3.

<http://www.arteterapie.cz/>

<http://www.arteterapie.wz.cz>

<http://www.arteterapie.wz.cz/3.html>

http://pestounskapece.cz/aktuality/Prirucka_Arte.pdf

<http://www.pf.jcu.cz/stru/katedry/arte/>

Abstrakt

Bakalářská práce se zabývá arteterapeutickým postupem přizpůsobeným pro mentálně postižené. Je brán zřetel na rozdělení a charakteristiku mentální retardace a vymezení arteterapie. Z metodicky řízeného výtvarného procesu v práci s mentálně postiženými klienty, jsou vyhodnoceny poznatky, ze kterých jsou zaznamenávány meze a možnosti jejich rozvoje.

Klíčová slova

Mentální retardace, arteterapie, metodicky řízený výtvarný proces.

Abstract

Bachelor work deals with the art therapy procedure adapted for the mentally disabled. Is taken division and characteristics of mental retardation and the definition of art therapy. The art process driven methodology to work with mentally handicapped clients are assessed by results and are recorded the limits and possibilities for their development.

Key words

Mental retardation, art therapy, art process driven methodology.